

شانگهای، دلایل تأخیر در عضویت ایران

شعیب بهمن¹

فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام، سال نوزدهم، شماره 2، پیاپی 74، تابستان 1397؛ صفحات 186-159

تاریخ دریافت: 1397/06/15 تاریخ پذیرش نهایی: 1397/07/05

چکیده

در سال‌های اخیر کشورهای مختلفی برای الحاق به سازمان همکاری شانگهای ابراز تمایل کرده‌اند. برخی از این کشورها همچون هند و پاکستان موفق به عضویت دائم در این سازمان شده‌اند و برخی دیگر به عنوان عضو ناظر و یا طرف همکاری باقی مانده‌اند. در این بین مسئله عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای که طی سال‌های گذشته بارها مطرح شده، با چالش‌ها و موانع مختلفی مواجه بوده که تاکنون از تحقق چنین امری جلوگیری کرده است. این در حالیست که عضویت ایران در این سازمان با مزایای قابل توجهی همراه است. با توجه به اهمیت این مسئله، مقاله حاضر در صدد است با نگاهی به ظرفیت‌ها و موقعیت ایران در سازمان شانگهای، به موانع عدم عضویت تهران در این سازمان بپردازد و چشم‌انداز این مسئله را مورد بحث و بررسی قرار دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که هم عوامل داخلی و هم عوامل خارجی در عدم تحقق عضویت کامل و دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای نقش داشته‌اند.

واژگان کلیدی

سازمان همکاری شانگهای، ایران، روسیه، چین، انرژی

1. دکتری علوم سیاسی، پژوهشگر مسائل بین‌الملل shuaiabbahman@gmail.com

در جهان امروز، سازمان‌هایی که به منظور تسهیل، تقویت و توسعه همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی تشکیل شده‌اند، از اهمیت بالایی برخوردارند. با توجه به کارکرد مطلوبی که اکثر این سازمان‌ها دارند، عضویت کشورها در این نهادهای منطقه‌ای و بین‌المللی به مثابه مزیتی مهم در سیاست خارجی محسوب می‌شود. در این میان سازمان همکاری شانگهای به عنوان یکی از مهم‌ترین ساز و کارهای منطقه‌ای و بین‌المللی همواره مورد توجه کشورهای مختلف قرار داشته است. به نحوی که در سال‌های اخیر، اعضای دائم این سازمان افزایش یافته و تعداد کشورها با عضویت ناظر نیز که در پی تبدیل عضویت خود به صورت دائمی هستند، گسترش پیدا کرده است.

سازمان همکاری‌های شانگهای از زمان تأسیس، هدف خود را تقویت و تشویق همکاری منطقه‌ای، در تعمیق مشارکت دوستانه و مبتنی بر همسایگی مسالمت‌آمیز میان دولت‌های عضو تعیین کرد. این رویکرد نشان می‌دهد که سازمان همکاری شانگهای از جهات امنیتی، اقتصادی و همکاری‌های منطقه‌ای حائز اهمیت است. به خصوص که در آن بازیگران پر قدرتی همانند چین و روسیه حضور دارند که هر یک از توانایی بالقوه‌ای به منظور تأثیرگذاری بر روندهای منطقه‌ای و جهانی برخوردارند.

در این بین جمهوری اسلامی ایران نیز در تاریخ 14 تیر 1384، در جریان نشست سران سازمان همکاری شانگهای در شهر آستانه پایتخت قزاقستان، به عضویت ناظر در سازمان شانگهای پذیرفته شد و از آن زمان تاکنون، در تمامی نشست‌های ساختاری سازمان در بالاترین سطح شرکت داشته است. به رغم آنکه عضویت ایران می‌تواند گام مهمی جهت توسعه این سازمان محسوب شود، با این حال تاکنون چنین امری محقق نشده و چشم انداز چندان روشنی نیز برای آن وجود ندارد. زیرا در برهه‌های مختلف، دلایل متعددی مانع از عضویت کامل

ایران در این سازمان شده‌اند. از این رو نوشتار حاضر در صدد است با نگاهی به ظرفیت‌ها و موقعیت ایران در سازمان شانگهای، به موانع عدم عضویت تهران در این سازمان پردازد و چشم انداز این مسئله را مورد بحث و بررسی قرار دهد. بر این اساس پرسش اصلی بحث چنین تبیین شده که «چه موانعی بر سر راه عضویت ایران در سازمان شانگهای وجود دارند؟» به منظور پاسخگویی به پرسش فوق، نوشتار حاضر تلاش دارد با بررسی دیدگاه‌ها و رویکردهای مختلف نسبت به حضور ایران در سازمان شانگهای، موانع و چشم انداز عضویت تهران در این سازمان را بررسی کند.

1. تاریخچه سازمان همکاری شانگهای

سازمان همکاری شانگهای یک سازمان بین‌المللی، دائمی و بین‌دولتی است که در 15 ژوئن 2001 در شانگهای توسط جمهوری قزاقستان، جمهوری خلق چین، جمهوری قرقیزستان، فدراسیون روسیه، جمهوری تاجیکستان و جمهوری ازبکستان بر پایه گروه شانگهای 5 تأسیس شده است. در 26 آوریل سال 1996، در شهر شانگهای چین، پنج کشور روسیه، چین، قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان با هدف تقویت اعتماد متقابل و خلع سلاح در مرزهای طولانی خود، تشکلی به نام «شانگهای 5» را تأسیس کردند. در آن زمان، ازبکستان که هیچ مرز مشترکی با چین نداشت به این توافقنامه نیوست و صرفاً عضو ناظر شد. طبق توافقنامه تأسیس این گروه، کشورهای عضو پذیرفتند که از حمله و یا درگیری در مناطق مرزی خودداری ورزند، از مانورهای نظامی که تهدیدی علیه یکدیگر باشد پرهیز کنند، قبلاً یکدیگر را از عملیات نظامی تا عمق یکصد کیلومتری مرزهای مشترک آگاه سازند، از مقامات نظامی همسایگان برای نظارت بر مانورهای نظامی خود دعوت کنند و مناسبات دوستانه و همکاری میان نیروهای نظامی مستقر در دو سوی مرزها را تقویت نمایند. (طاهری امین، 1381: 108-107)

یک سال بعد و در سال 1997، در اجلاس سران کشورهای عضو گروه شانگهای پنج در مسکو، قرارداد دیگری در زمینه کاهش نیروهای نظامی در مناطق مرزی مشترک منعقد گردید که امنیت مرزی و کاهش نیروهای نظامی بیگانه در مرزهای اعضا از مهم‌ترین محورهای مورد توافق در آن بود. (Amalendu, 2001: 305-321) در سال‌های پس از آن نیز، توافقاتی پیرامون کاهش نیروهای نظامی در فاصله یک صد کیلومتری مرزها به عمل آمد. در سال 1998 و در جریان سومین اجلاس سران کشورهای شانگهای پنج در آلماتی، کشورهای عضو توجه خود را به تهدیدات دیگری که امنیت آنها را مورد چالش قرار می‌داد معطوف کردند. چهارمین اجلاس نیز 24 اوت 1999 در بیشکک پایتخت کشور قرقیزستان گشایش یافت که طی آن تقویت اعتماد چندجانبه و روابط خوب همسایگی میان اعضا و گسترش همکاری کشورهای عضو، مورد تأکید قرار گرفت.

به دنبال نشست‌های سال 1998 و 1999، این سازمان به سوی اهدافی فراتر از حل و فصل اختلافات مرزی گرایش پیدا کرد و اسناد دیگری پیرامون مبارزه مشترک علیه قاچاق مواد مخدر و جنایات سازمان‌یافته و نیز تثبیت همکاری در زمینه‌های اقتصادی از جمله احیای جاده ابریشم امضا شد. (انوری، 1380: 67) در پنجمین نشست سران در شهر شانگهای چین در تاریخ 25 خرداد 1380 (15 ژوئن 2001) کشورهای عضو «شانگهای 5»، جمهوری ازبکستان را نیز به عضویت پذیرفتند و با امضای بیانیه‌ای، تشکیل سازمان همکاری شانگهای را اعلام کردند. (واتسون، 1385: 159) در بیانیه پایانی تأکید شد که سازمان همکاری شانگهای به عنوان یک مجمع منطقه‌ای، نسبت به تحکیم روابط قوی‌تر میان کشورهای عضو، متعهد بوده و در عین حال امنیت جمعی آسیای مرکزی را نیز مد نظر دارد. (Yom, 2002)

پس از آن کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای بر توافقاتی گذشته

خود از جمله اصول گسترش اعتماد نظامی در نواحی مرزی مصوب اجلاس سال 1996 شانگهای، قرارداد کاهش نیروهای نظامی در مرزها در سال 1997 و همچنین اسناد مصوب حول موضوعاتی همچون همکاری در حل و فصل مشکلات مرزی، مبارزه با مواد مخدر، تروریسم و افراط‌گرایی، کاهش نیروهای نظامی در مرزهای یکدیگر، مخالفت با طرح دفاع موشکی آمریکا و مخالفت با اقدامات آمریکا در خصوص تایوان تأکید کردند. آنها همچنین ابراز امیدواری کردند با تداوم برقراری سیستم‌های کنترل تسلیحات و امضای قراردادهای خلع سلاح، تلاش‌های مؤثر و مداومی در جهت توسعه ثبات در منطقه و جهان به انجام رسانند. علاوه بر این، کشورهای عضو توافق کردند که وزیران امور خارجه و دفاع خود هر سال نشست‌هایی را برای گسترش همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و به‌ویژه توسعه امنیت و ثبات در منطقه آسیای مرکزی برگزار کنند که بر همین اساس وزیران دفاع در نخستین نشست، حمایت قاطع خود را از «پیمان موشکی ضدبالستیک»¹ اعلام کرده و آن را اساس ثبات راهبردی و پیش‌شرط خلع سلاح دانستند. (انوری، 1380: 68)

در نشست سران در شهر سن پترزبورگ که در ژوئن 2002 برگزار شد، رهبران کشورهای عضو سه سند همکاری را به منظور حفظ روند همکاری‌های سازمان امضاء کردند. بدین ترتیب ساختار سازمانی مورد توافق قرار گرفت و منشور سازمان همکاری شانگهای به امضاء رسید که مطابق با آن مباحث مربوط به تشکیلات حقوقی، سیاسی، اصول و اهداف سازمان مشخص شد. در آن هنگام که جهان تحت پس لرزه‌های رخداد 11 سپتامبر قرار داشت، سازمان شانگهای نیز سعی کرد همراه با موج جهانی مبارزه با تروریسم، نقش ضدتروریستی بیشتری ایفا نماید.

در 29 می 2003 که شرایط بین‌المللی با اشغال عراق وارد پیچیدگی جدیدی

1. Anti-Ballistic Missile Treaty (ABM)

شده بود، اجلاس سازمان در مسکو برگزار شد. در حالی که یکجانبه گرایي های آمریکا، شرایط جدیدی را رقم زده بود، تصمیم گرفته شد که دبیرخانه سازمان در پکن شکل گیرد که این امر در تاریخ 15 ژانویه 2004 انجام شد. همچنین در این اجلاس مقرر شد که مرکز ضد تروریسم در تاشکند پایتخت ازبکستان به منظور هماهنگی امنیتی و سیاسی تشکیل گردد.

در این بین جلسه تاریخی شورای سران کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای که در تاریخ 8 تا 9 ژوئن 2017 در آستانه برگزار شد موجب تغییر وضعیت دو عضو این سازمان یعنی جمهوری هند و جمهوری اسلامی پاکستان شد و آنها به عضویت دائم درآمدند. به این ترتیب اعضای دائم سازمان همکاری شانگهای شامل هشت کشور چین، روسیه، ازبکستان، قزاقستان، تاجیکستان، قرقیزستان، هند و پاکستان می شوند.

دولت های عضو

کشورها	زمان عضویت
چین	15 ژوئن 2001
روسیه	
قزاقستان	
تاجیکستان	
قرقیزستان	
ازبکستان	
هند	9 ژوئن 2017
پاکستان	

در حال حاضر چهار کشور جمهوری اسلامی ایران، جمهوری اسلامی افغانستان، جمهوری بلاروس و جمهوری مغولستان، اعضای ناظر در سازمان

همکاری شانگهای به شمار می آیند. همچنین سازمان با شش کشور جمهوری آذربایجان، جمهوری ارمنستان، پادشاهی کامبوج، جمهوری دموکراتیک فدرال نپال، جمهوری ترکیه و جمهوری دموکراتیک سریلانکا به عنوان «شرکای گفت وگو»¹ تعامل دارد.

نقشه زیر بیانگر اعضای اصلی و اعضای ناظر در سازمان می باشد.

جمعیت اعضای اصلی و ناظر کشورهای حاضر در سازمان همکاری شانگهای بالغ بر 2 میلیارد و ششصد میلیون نفر می شود که معادل یک سوم جمعیت کل دنیا است. همچنین سازمان همکاری شانگهای مساحتی بیش از 35 میلیون کیلومتر مربع یا سه پنجم اوراسیا را در بر می گیرد.

2. ساختار، اهداف و قابلیت ها

توضیح و تفسیر بخش مهمی از ساختار، اهداف و قابلیت های سازمان همکاری شانگهای با منشور این سازمان مرتبط می شود که در جلسه سران کشورهای عضو در ژوئن 2002 در سن پترزبورگ امضا شد و از 19 سپتامبر 2003 به مرحله اجرا درآمد.

1. Dialogue Partners

این سند، قانونی اساسی به شمار می‌آید که اهداف و اصول سازمان و همچنین ساختار فعالیت‌های اصلی آن را مشخص می‌کند. مطابق با منشور سازمان همکاری شانگهای، شورای سران دولت‌های عضو به عنوان مرجع عالی تصمیم‌گیری در سازمان، یک بار در سال ملاقات و تصمیمات و دستورالعمل‌های مربوط به همه مسائل مهم از جمله تصویب بودجه سالانه سازمان، استراتژی همکاری چند جانبه سازمان و زمینه‌های اولویت‌دار، حل و فصل مسائل مهم اقتصادی و دیگر همکاری‌های موجود را تصویب می‌کنند. همچنین این سازمان دارای دو نهاد دائمی است. دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای در پکن و کمیته اجرایی ساختار منطقه‌ای ضدتروریسم سازمان همکاری شانگهای¹ آن در تاشکند مستقر است. دبیر کل سازمان و مدیر کمیته اجرایی توسط شورای سران دولت‌های عضو به مدت سه سال منصوب می‌شوند که در حال حاضر رشید آلیموف (تاجیکستان) و یوگی سیسایف (روسیه) از تاریخ 1 ژانویه 2016 این مقامات را برعهده دارند.

(О Шанхайской организации сотрудничества, 2018)

مطابق با منشور سازمان همکاری شانگهای، اهداف اصلی این سازمان عبارتند از:

1. تقویت اعتماد متقابل و همسایگی در میان کشورهای عضو؛
2. ترویج همکاری مؤثر در سیاست، تجارت، اقتصاد، تحقیقات، فن‌آوری، فرهنگ، آموزش و پرورش، انرژی، حمل و نقل، گردشگری، حفاظت از محیط زیست و ...؛

3. تلاش مشترک برای حفظ و تضمین صلح، امنیت و ثبات در منطقه؛

4. حرکت به سوی ایجاد یک نظم سیاسی و اقتصادی بین‌المللی دموکراتیک،

عادلانه و منطقی جدید. (О Шанхайской организации сотрудничества, 2018)

بر این اساس سازمان همکاری شانگهای در تنظیم روابط میان اعضای خود بر اصولی همچون اعتماد متقابل، منافع متقابل، برابری، مشاوره متقابل، احترام به تنوع

فرهنگی و تمایل به توسعه مشترک را دنبال می‌کند. سیاست خارجی این سازمان نیز اساس اصولی همچون عدم تعهد، عدم هدفگیری کشور ثالث و شفافیت استوار شده است. در این راستا سازمان همکاری شانگهای در سال های فعالیت خود به همکاری با سازمان های بین المللی و منطقه ای مختلف پرداخته است.¹

3. موانع عضویت ایران در شانگهای

سابقه همکاری جمهوری اسلامی ایران با سازمان همکاری شانگهای به تاریخ 14 تیر 1384 و نشست سران سازمان در شهر آستانه پایتخت قزاقستان باز می‌گردد. در آن اجلاس، ایران به عضویت ناظر در سازمان همکاری شانگهای پذیرفته شد و از آن زمان تاکنون، در تمامی نشست های ساختاری سازمان در بالاترین سطح ممکن شرکت داشته است. شایان ذکر است که نشست سران، بالاترین ارگان سازمان همکاری شانگهای محسوب می‌شود و جمهوری اسلامی ایران نیز از زمان کسب عضویت ناظر تاکنون همواره در آنها حضور داشته است.

1. از جمله مهمترین موارد همکاری سازمان همکاری شانگهای با سازمان های دیگر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

1. یادداشت تفاهم بین دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای و کمیته اجرایی کشورهای مشترک المنافع (پکن، 12 آوریل 2005)؛
2. یادداشت تفاهم بین دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای و دبیرخانه انجمن ملل آسیای جنوب شرقی (جاکارتا، 21 آوریل 2005)؛
3. یادداشت تفاهم بین دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای و دبیرخانه سازمان پیمان امنیت جمعی (دوشنبه، 5 اکتبر 2007)؛
4. یادداشت تفاهم بین دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای و دبیرخانه سازمان همکاری های اقتصادی (عشق آباد، 11 دسامبر 2007)؛
5. بیانیه مشترک درباره همکاری بین دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای و سازمان ملل متحد (تاشکند، 5 آوریل 2010)؛
6. یادداشت تفاهم بین دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای و دفتر مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد (آستانه، 14 ژوئن 2011)؛
7. یادداشت تفاهم بین دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای و دبیرخانه کمیسیون اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل برای آسیا و اقیانوس آرام (ژنگو ژوئن، 2015 دسامبر 2015)؛
8. یادداشت تفاهم بین دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای و دبیرخانه کنفرانس تعامل و اقدامات اعتماد سازی در آسیا (شانگهای، 20 می 2014)؛
9. یادداشت تفاهم بین دبیرخانه سازمان همکاری شانگهای و کمیته بین المللی صلیب سرخ (آستانه، 9 ژوئن 2017). (Внешние связи, 2018)

علیرغم حضور مستمر ایران در عالی ترین سطوح نشست های سازمان شانگهای و همچنین با توجه به موقعیت و شرایط منحصر به فرد ایران برای عضویت در سازمان، با این حال تا کنون در خواست ایران برای عضویت دائمی مورد بررسی قرار نگرفته است. این مسئله از چند دلیل عمده ناشی می شود که بررسی هر یک از آنها حائز اهمیت است. در یک دسته بندی کلی می توان موانع عضویت ایران در سازمان شانگهای را به دو دسته عوامل درونی و بیرونی تقسیم کرد.

1-3. عوامل درونی

عوامل درونی از جمله مهم ترین مباحثی هستند که هم بر دیدگاه ها و نگرش های سیاست خارجی تأثیر می گذارند و هم در عرصه عمل و اجرا مؤثر هستند. بر این اساس مسئله عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای نیز به واسطه وجود دیدگاه های منفی در این باره تاکنون با فقدان یک دیپلماسی فعال همراه بوده است.

1-1-3. وجود دیدگاه منفی در ایران نسبت به عضویت در این سازمان

یکی از دلایل مهم عدم پیگیری مناسب برای عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای، وجود دیدگاه های منفی در داخل ایران نسبت به عضویت در این سازمان است. در ایران به چند دلیل نسبت به عضویت در سازمان شانگهای دیدگاه و نگرش منفی وجود دارد:

نگرش اول که از سوی غربگرایان تعقیب می شود، عضویت در سازمان شانگهای را به عنوان یکی از موانع توسعه روابط با غرب تلقی می کند. از دید حامیان این ایده، روابط گسترده با غرب دارای مزیت های بیشتری نسبت به رابطه با چین، روسیه و کشورهای آسیای مرکزی است. به همین دلیل ایران به جای تلاش برای عضویت دائمی در سازمان شانگهای باید توان خود را صرف توسعه و بهبود روابط با کشورهای غربی کند.

نگرش دوم بر این مسئله تأکید دارد که سازمان شانگهای در حال حاضر دچار

اختلافات درونی است و در آینده قطب‌بندی در درون این سازمان به شدت افزایش خواهد یافت. بر اساس این دیدگاه، در حال حاضر در درون شانگهای، رقابت رهبری بین مسکو و پکن در مورد اینکه اولویت بندی سازمان باید مسائل امنیتی یا اقتصادی باشد، وجود دارد و این امر موجب شده تا حدی از عملکرد کاربردی سازمان شانگهای کاسته شود. این در حالیست که با پیوستن هندوستان و پاکستان به عنوان دو کشوری که همواره در تضاد و تنش با یکدیگر بوده اند، رقابت‌های بیشتر و قطب‌بندی‌های گسترده‌تری در داخل این سازمان شکل خواهد گرفت. بی شک چنین امری نه تنها موجب تقویت اختلافات درونی اعضا خواهد شد، بلکه اهمیت ژئواستراتژیک شانگهای را نیز زیر سؤال می‌برد.

نگرش سوم بر این نکته تأکید می‌کند که جایگاه ایران در سازمان شانگهای مشخص نیست. زیرا در شرایطی که ایران برای خود یک نقش محوری در جهان اسلامی تعریف کرده و به عنوان یک قدرت منطقه‌ای در غرب آسیا شناخته می‌شود، دقیقاً مشخص نیست تهران با عضویت در این سازمان چه جایگاهی در محیط ژئواستراتژیکی که تحت محاصره دو قطب جهانی روسیه و چین و حتی قطب سومی همچون هند است، برای خود متصور می‌شود. چین و احتمالاً روسیه، سازمان شانگهای را به عنوان ساز و کاری برای محدود کردن جاه‌طلبی‌های استراتژیک یکدیگر می‌دانند؛ اما گروه قدرت‌های میانه می‌توانند اسیر این کشمکش قدرت شوند. (Lim, 2016) این امر به آسیب‌پذیری ایران در مناسبات با چین و روسیه منجر و روابط تهران با این کشورها را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

نگرش چهارم بر این مسئله تأکید دارد که ایران از منظر حقوقی نباید به عضویت دائمی سازمان شانگهای درآید و بهتر است همچنان به عنوان عضو ناظر در این سازمان باقی بماند. بر مبنای این نظر، ایران بازیگری مستقل در عرصه تحولات منطقه‌ای و جهانی است. این در حالیست که سازمان شانگهای، سازمانی است که دستور کار آن را روسیه و چین شکل می‌دهند و همین امر امکان

بازیگری برای سایر کشورها و قدرت های منطقه ای از جمله ایران را کاهش می دهد. در واقع عدم تقارن قدرت میان اعضای اصلی شانگهای از یک سو و بازیگری مستقل ایران از سوی دیگر موجب می شود که نه تنها روسیه و چین به عنوان قدرت های برتر عضو سازمان شانگهای تمایل چندانی به عضویت ایران نداشته باشند، بلکه منافع ایران با عضویت در شانگهای دچار اختلال گردد.

آنچه موافقان این ایده مورد تأکید قرار می دهند، برخی از مفاد قانون اساسی است. از نظر این گروه، «در مقدمه قانون اساسی¹ به صراحت آمده است که جمهوری اسلامی ایران به دنبال توسعه مناسبات با همسایگان، کشورهای اسلامی و کشورهای مستضعف مخالف نظام سلطه بین المللی است. این رویکرد بر اساس گفتمان انقلاب اسلامی در برابر گفتمان استکبار جهانی است. همچنین در بند شانزدهم از اصل سوم قانون اساسی² تأکید شده که اولویت ایران در سیاست خارجی رابطه با کشورهای اسلامی بر اساس مناسبات برادرانه و نیز مستضعفان جهان است. اما این موضوع تعارضی با عضویت در یک سازمان غیر اسلامی ندارد. البته موضوع مهم آن است که بر اساس معیارهای اسلامی یک فرد مسلمان نمی تواند سلطه غیرمسلمانان را بپذیرد. به ویژه وقتی ضرورت یا اجباری هم در کار نیست.

علاوه بر این در اصل نهم قانون اساسی³ بر اهمیت حفظ استقلال کشور در

1. «قانون اساسی با توجه به محتوای اسلامی انقلاب ایران که حرکتی برای پیروزی تمامی مستضعفین بر مستکبرین بود زمینه تداوم این انقلاب را در داخل و خارج کشور فراهم می کند به ویژه در گسترش روابط بین المللی، با دیگر جنبش های اسلامی و مردمی می کوشد تا راه تشکیل امت واحد جهانی را هموار کند (إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ) و استمرار مبارزه در نجات ملل محروم و تحت ستم در تمامی جهان قوام یابد. ... همان تحقق حکومت مستضعفین در زمین خواهد بود. (وَتُرِيدُ أَنْ تَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ)».

2. «تنظیم سیاست خارجی کشور بر اساس معیارهای اسلام، تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان و حمایت بی دریغ از مستضعفان جهان».

3. «در جمهوری اسلامی ایران آزادی و استقلال و وحدت و تمامیت ارضی کشور از یکدیگر تفکیک ناپذیرند و حفظ آنها وظیفه دولت و آحاد ملت است. هیچ فرد یا گروه یا مقامی حق ندارد به نام استفاده از آزادی، به استقلال سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و تمامیت ارضی ایران کمترین خدشه ای وارد کند و هیچ مقامی حق ندارد به نام حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور آزادی های

کنار حفظ وحدت ملی و تمامیت ارضی تأکید شده است. در اینجا بحث بر سر آن است که آیا کشورها می‌توانند از بخشی از استقلال خود برای عضویت در سازمانی جمعی صرف نظر کنند تا بتوانند از مزایای حرکت جمعی استفاده کنند؟ عضویت در سازمان شانگهای بی تردید بخشی از استقلال ایران را در سطح تأمین منافع مستقل خود در منطقه محدود می‌کند آیا در ازای منافع موجود در همکاری‌های نظامی، امنیتی، سیاسی و اقتصادی در این سازمان، پذیرش این محدودیت‌ها استقلال کشور را خدشه دار نمی‌سازد؟ به خصوص که در اصل 81 قانون اساسی¹ دادن هرگونه امتیازی در باره تشکیل شرکت‌ها و موسسات به خارجی‌ها به هر شکل در هر سه بخش اصلی اقتصاد یعنی صنعت، کشاورزی و خدمات مطلقاً ممنوع اعلام شده است. در چنین شرایطی، ایران در شانگهای چگونه می‌تواند از همکاری‌های متقابل اقتصادی بدون ایجاد زمینه برای دادن امتیازهای کافی برای سرمایه‌گذاران بهره‌مند شود؟

همچنین در اصل 152 قانون اساسی² هرگونه مناسبات براساس نفی سلطه جویی و سلطه‌پذیری مورد تأکید قرار دارد. اکنون باید دید عضویت در شانگهای تعهدی برای ایران در برابر سلطه جویان به وجود نمی‌آورد؟ عملکرد روسیه در سال‌های گذشته و چین در سال‌های اخیر به ویژه در دوران تحریم که حتی پول‌های ایران را به بهانه‌های مختلف پس ندادند این واقعیت تلخ را به ما می‌رساند که عضویت ایران در شانگهای و دادن تعهدهای 23 گانه‌ای که جزئیات آن هم هنوز مشخص نیست، ممکن است ایران را در حوزه نفوذ چین و روسیه قرار دهد. در این حالت آیا برای ایران راحت‌تر نیست که بدون سپردن تعهدات

مشروع را، هرچند با وضع قوانین و مقررات، سلب کند».

1. «دادن امتیاز تشکیل شرکت‌ها و موسسات در امور تجارتي و صنعتی و کشاورزی و معادن و خدمات به خارجیان مطلقاً ممنوع است».

2. «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران براساس نفی هرگونه سلطه جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال همه جانبه و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق همه مسلمانان و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر و روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیر محارب استوار است».

مورد نظر شانگهای در روابط دو جانبه با چین یا روسیه و یا حتی هند منافع مورد نظر خود را جستجو کند؟ زیرا در صورتی که ایران به عضویت شانگهای درآید نمی‌تواند فقط آن بخش از تعهداتی را که مغایر با منافع و استقلال خود نمی‌داند، بپذیرد. سابقه اینگونه سازمان‌های نظامی، امنیتی و سیاسی به ما نشان می‌دهد که یا باید تعهدهای سازمان را کلاً بپذیریم و یا قید عضویت کامل در شانگهای را بزنیم.» (بهشتی پور، 1395)

بنابراین وجود دیدگاه‌ها و نگرش‌های منفی در داخل ایران که کاملاً مخالف با عضویت در سازمان شانگهای است و چنین امری را با قانون اساسی و منافع ملی و اهداف نظام جمهوری اسلامی ایران در تعارض می‌داند، یکی از موانع درونی حضور دائمی ایران در سازمان شانگهای بوده است. زیرا این دیدگاه‌ها نه صرفاً در سطح نخبگان و کارشناسان دانشگاهی و علمی، بلکه در سطح مقامات سیاسی و تصمیم‌گیر نیز وجود داشته است.

3-1-2- فقدان دیپلماسی فعال

یکی از عوامل مهمی که باعث عدم عضویت ایران در سازمان شانگهای شده را باید در رویکرد دستگاه دیپلماتیک جستجو نمود. زیرا رویکرد ایران به سازمان شانگهای صرفاً به حضور رئیس‌جمهور، معاون آن و یا وزیر امور خارجه در اجلاس سالانه سران آن محدود شده است. این در حالیست که اگر ایران قصد دارد به عضویت این سازمان درآید، باید دیپلماسی فعال‌تری در پیش گیرد. سفرای ایران در کشورهایی که عضو اصلی سازمان شانگهای هستند، باید رویکرد جامع و فعالی پیش گیرند و رایزنی‌های گسترده‌ای به منظور عضویت ایران و جلب نظر کشورهای عضو انجام دهند. این در حالیست که تاکنون چنین امری صورت نگرفته و مباحث مرتبط با عضویت ایران در سازمان شانگهای تنها هنگام برگزاری اجلاس سران برجسته می‌شود و پس از آن به دست فراموشی سپرده می‌شود. بنابراین انفعال وزارت امور خارجه ایران و سفرای حاضر در کشورهای

عضو شانگهای، یکی از مهم ترین دلایل عدم عضویت ایران در این سازمان محسوب می شود.

3-2. عوامل خارجی

علاوه بر موانع داخلی که از عضویت کامل ایران در سازمان همکاری شانگهای جلوگیری کرده اند، عوامل خارجی متعددی نیز در این خصوص وجود دارند که بخشی از ساختار این سازمان و بخشی دیگر از دیدگاه و نگرش برخی از اعضا ناشی می شوند.

3-2-1. ساز و کار عضویت در شانگهای

یکی از عواملی که در طول سال های گذشته از عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای جلوگیری کرده، ساز و کار عضویت در این سازمان است. در گذشته، آیین نامه این سازمان، شیوه پذیرش اعضای دائم جدید را مشخص نکرده بود. همین امر موجب شد که اقدام برای افزایش شمار اعضای دائم، نیازمند تصویب مقررات جدید و اصلاح بندهای این آیین نامه باشد. بر این اساس در نشست سران سازمان همکاری شانگهای که در شهر تاشکند ازبکستان در ژوئن 2010 برگزار شد، آیین نامه ای حاوی بندهایی کلی در خصوص شرایط اعطای عضویت کامل به تصویب سران رسید. از بندهای مهم این آیین نامه، تصویب ماده ای بود که به موجب آن یکی از شرایط اعطای عضویت کامل به کشور متقاضی «تحت تحریم نبودن کشور متقاضی در شورای امنیت سازمان ملل» بود. (Lim, 2016) در ادامه همین روند، در نشست سران سازمان همکاری شانگهای که در دوشنبه تاجیکستان در سپتامبر 2014 برگزار شد، بر مبنای آیین نامه مصوب نشست تاشکند (سال 2010)، دو سند برای اعطای عضویت کامل به کشورهای متقاضی به تصویب رسید. نکته قابل توجه اینکه در این دو سند، بند مربوط به «تحت تحریم نبودن کشور متقاضی در شورای امنیت سازمان

ملل» به عنوان یکی از شرایط اعطای عضویت کامل به کشور متقاضی مورد تصویب قرار گرفت و مسیر عضویت کامل ایران را در سازمان همکاری شانگهای سخت تر کرد.

به این ترتیب علیرغم آنکه سند نهایی اجلاس سران سازمان همکاری شانگهای در سال 2010، به صورت رسمی، عضویت اعضای جدید را پذیرفت و پشت سر گذاشتن مدتی طولانی برای پذیرش دائم را لغو کرد، اما همچنان موانع عضویت دائم ایران در این سازمان پابرجا ماند. زیرا این سند، کشورهای تحت تحریم های سازمان ملل متحد را از حق عضویت دائم در این سازمان مستثنی کرد. به همین دلیل تا زمانی که ایران تحت تحریم های هسته ای قرار داشت، عملاً بحث عضویت دائم آن نیز در سازمان همکاری شانگهای با مانع قانونی مواجه بود.

از سوی دیگر به رغم آنکه مسئله پشت سر گذاشتن مدتی طولانی برای پذیرش دائم در سازمان همکاری شانگهای در سند سال 2010 لغو شد، اما از آن زمان بیش از هفت سال طول کشید تا این سازمان پذیرای اعضای جدید باشد. در میان کشورهایی که به عنوان ناظر در سازمان همکاری شانگهای حضور داشتند و خواهان عضویت کامل بودند، این سازمان تنها به درخواست های پاکستان و هند برای عضویت دائم، پاسخ مثبت داده است. این دو کشور نیز با حمایت کامل روسیه و چین بعد از سالها انتظار به عضویت رسمی این سازمان پذیرفته شدند. مطول شدن عضویت این کشورها نشان می دهد که همچنان ساختارهای سازمان همکاری شانگهای برای پذیرش اعضای جدید با پیچیدگی های خاص خود مواجه است.

در حال حاضر به رغم آنکه موانع قانونی و ساز و کارهای حقوقی پیوستن ایران به سازمان شانگهای تا حد زیادی از بین رفته اند، اما هنوز جزئیات مفادی که کشورها برای پیوستن به این سازمان باید رعایت کنند، کاملاً مشخص و واضح نیست. علاوه بر این، یکی از مباحثی که موجب بروز تاخیر در عضویت

ایران در سازمان شانگهای شده، وجود حق و تو برای اعضای این سازمان در پذیرش عضو جدید است. در واقع ساز و کار عضویت قطعی یک کشور در سازمان شانگهای مبتنی بر رای مثبت تمام اعضای این سازمان است. به همین دلیل رای منفی یک کشور می‌تواند عضویت یک عضو جدید را و تو کند. از این رو ممکن است همانگونه که در گذشته عضویت دائم ایران در سازمان شانگهای با رای منفی برخی از اعضا مواجه شده، در آینده نیز چنین رویدادی مجدداً تکرار شود و عضویت ایران را به تاخیر اندازد.

3-2-2. نگرش نادرست برخی از اعضا

تحولات آسیای مرکزی بسیاری از ویژگی‌های «تعارض مدرن» را در برمی‌گیرد. نزاع برای کسب قدرت، اختلاف در خصوص تقسیم دوباره قدرت و دستیابی به منابع، دیدگاه‌های متعارض، بنیادگرایی اسلامی، درگیری‌های منطقه‌ای، مسائل مرتبط با اقلیت‌های قومی و مرزهای بین کشورها، فجایع زیست محیطی و مداخله بازیگران فرامرزی و منطقه‌ای، نمونه‌هایی از این ویژگی‌ها هستند. (Linke and Naumkin, 2009: 4)

بر این اساس در حالی که ایران از دیرباز تاکنون رابطه‌ای عمیق با منطقه‌ی آسیای مرکزی داشته و پیوندهای تاریخی، فرهنگی، تمدنی، ادبی، زبانی، قومی و... ایران با کشورهای آسیای مرکزی از چنان قوت و اهمیتی برخوردار است که تقریباً هیچ کشور دیگری را نمی‌توان مثال زد که از چنین پیوندها و اشتراکاتی با منطقه برخوردار باشد، با این حال یکی از دلایلی که طی سال‌های گذشته مانع عضویت ایران در شانگهای شده، نگرش نادرست برخی از کشورهای این منطقه به حضور تهران بوده است. زیرا برخی از کشورهای آسیای مرکزی نظیر تاجیکستان و ازبکستان چنین برآورد می‌کنند که عضویت ایران در سازمان شانگهای به معنای افزایش نفوذ معنوی این کشور بر مردم منطقه است و احتمال

دارد چنین امری به حمایت تهران از جنبش های اسلامی در آسیای مرکزی منتهی شود. در نتیجه این کشورها در سال های گذشته به انحاء مختلف با عضویت ایران در شانگهای مخالفت ورزیده اند.

3-2-3. مخالفت چین

نگرش چین به عضویت ایران در سازمان شانگهای یکی از مهم ترین عواملی به شمار می آید که این روند را با تاخیر مواجه کرده است. نگاهی به عملکرد سازمان همکاری شانگهای نشان می دهد که این سازمان طی سال های اخیر به دلیل قدرت اقتصادی بالای پکن، به عرصه ای برای تأثیرگذاری چین تبدیل شده است. بر این اساس چین دست کم به دلیل چند ملاحظه اساسی، تمایلی به عضویت ایران در شانگهای ندارد:

نخست آنکه در ارتباط با مخالفت چین با عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای باید به روابط گسترده این کشور با غرب توجه کرد. حجم مبادلات تجاری چین با آمریکا و اتحادیه اروپا مجموعاً بالغ بر یک تریلیون و 50 میلیارد دلار است. صادرات چین به این دو قطب اقتصادی بالغ بر 700 تا 750 میلیارد دلار است که بیش از یک سوم از کل صادرات این کشور را شامل می شود. چین به لحاظ اقتصادی روابط گسترده ای با آمریکا دارد و تراز بازرگانی این کشور با ایالات متحده سالانه بیش از 600 میلیارد دلار است که 20 برابر نرخ مناسبات تجاری میان ایران و چین است. همچنین چینی ها تمایل زیادی برای دریافت فن آوری های مدرن از ایالات متحده دارند. در نتیجه حفظ ثبات اقتصادی با غرب برای چین از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است و پکن قصد ندارد که با موافقت با عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای به این روابط خدشه ای وارد کند. به خصوص که از نظر مقامات پکن عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای می تواند تنش های عمیق راهبردی و ایدئولوژیک میان تهران و غرب و کشورهای هم پیمان غرب در منطقه را وارد این سازمان کند. به همین دلیل

دولتمردان چین خواهان کشیده شدن رویکردهای ضد غربی ایران به سازمان همکاری شانگهای و برانگیختن حساسیت های آمریکا و متحدان منطقه ای آمریکا علیه سازمان همکاری شانگهای نیستند.

دوم آنکه چین تلاش می کند سازمان همکاری شانگهای و مسئله عضویت کشورها در آن به امری سیاسی تبدیل نشود. کما اینکه چینی ها بارها بر جلوگیری از ضد غربی شدن سازمان همکاری شانگهای تأکید کرده اند. از این رو چین نگران است که با توجه به مواضع ضد غربی و ضد آمریکایی ایران، عضویت تهران در شانگهای، عملاً این سازمان را به نهادی ضد غربی تبدیل کند. در واقع پکن با عضویت ایران نگران افزایش احساسات ضد آمریکایی در سازمان شانگهای است و به این دلیل که نمی خواهد شانگهای به بلوکی ضد غربی تبدیل شود، از عضویت ایران استقبال چندانی نمی کند.

سوم آنکه چین نگران است که عضویت ایران در سازمان شانگهای، وزنه تعادل و موازنه قوا در این سازمان را به نفع روسیه تغییر دهد. طی سال های گذشته، توازن قدرت در سازمان همکاری های شانگهای بین دو قطب مسکو و پکن وجود داشت و سایر کشورها همچون قزاقستان، تاجیکستان، قرقیزستان و ازبکستان از این تعادل پیروی می کردند. این در حالیست که حضور بازیگری قدرتمند همچون ایران که دارای سوابق همکاری های نزدیک نظامی و امنیتی با روسیه در منطقه غرب آسیا نیز است، می تواند این تعادل را بر هم زند؛ به خصوص که ایران در سیاست خارجی خود دارای استقلال عمل است و هیچ گاه همچون قزاقستان، تاجیکستان، قرقیزستان و ازبکستان از سیاست های کلان چین پیروی نمی کند.

چهارم آنکه چین از این مسئله نگرانی دارد که حضور ایران در سازمان شانگهای به سیاست های خاورمیانه ای پکن به خصوص در تعامل با عربستان و سایر کشورهای عربی آسیب وارد کند. در طول سال های گذشته چین سعی کرده

خود را از اختلافات موجود در منطقه میان ایران و عربستان دور نگه دارد و صرفاً به پیشبرد امور اقتصادی خود پردازد. این در حالیست که عضویت ایران در سازمان شانگهای ناگزیر به افزایش وزن تهران در سیاست‌های منطقه‌ای چین منتهی خواهد شد.

بر این اساس چینی‌ها نه تنها خود به مخالفت با حضور ایران در شانگهای پرداخته‌اند، بلکه به سایر کشورهای آسیای مرکزی نیز در این خصوص فشارهایی وارد کرده‌اند. از سوی دیگر کمک‌های اقتصادی پکن به کشورهای آسیای مرکزی مانع از جهت‌گیری مستقل آنها در این سازمان شده و این کشورها را ناگزیر کرده که در برخی از مواقع از سیاست‌های چین حمایت کنند.

4. مزایای عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای

سازمان همکاری شانگهای با برخورداری از قریب به یک‌سوم جمعیت جهان و بخش اعظم منطقه اوراسیا با منابع فراوان انرژی و قرارگرفتن در یک موقعیت ژئواستراتژیک میان دو قطب پیشرفته اقتصادی جهان یعنی شرق آسیا و غرب اروپا، از منظر عناصر زیربنایی توسعه بسیار قدرتمند و توانا است. همچنین برخورداری چهار عضو از ده عضو اصلی و ناظر سازمان از توانمندی هسته‌ای، این سازمان را از لحاظ سخت‌افزار نظامی نیز در مرتبه بالایی قرار می‌دهد. به خصوص که از یک سو قرار گرفتن کشورهای عضو شانگهای در منطقه موسوم به «هارتلند» (قلب زمین) بر اهمیت این سازمان افزوده است و از سوی دیگر حضور روسیه و چین به عنوان دو عضو دائم شورای امنیت، توان سیاسی این سازمان را نیز دوچندان کرده است. در این بین پیوستن کشوری مثل ایران به سازمان شانگهای که دارای توان اقتصادی بالا و منابع غنی انرژی است، دارای مزایای دوجانبه هم برای ایران و هم برای این سازمان خواهد بود که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

4-1. ایران به عنوان نقطه اتصال پیمان شانگهای با کشورهای حوزه قفقاز و خاورمیانه از موقعیت ژئوپلیتیکی کم نظیری برخوردار است. وضعیت جغرافیایی منحصر به فرد ایران در سازمان شانگهای که این کشور را به پل ارتباطی بین دریای خزر و خلیج فارس و همچنین محل تلاقی خطوط ترانزیتی بین آسیای مرکزی به ترکیه و سپس به اروپا مبدل نموده، موقعیت ممتازی برای ایران رقم زده است. به عبارت دیگر ایران کشوری است که می تواند اکثر اعضای شانگهای را به مناطق دور دست وصل نماید و این مسئله نقش ژئواستراتژیک ایران در مسایل امنیتی و اقتصادی را افزایش خواهد داد. از این رو عضویت و گسترش همکاری های ایران با چین و روسیه در چارچوب سازمان همکاری شانگهای می تواند بر توان تاثیرگذاری ایران در معادلات منطقه ای و جهانی بیفزاید.

4-2. عضویت دائم ایران در سازمان شانگهای، شکستی است که از سوی ایران به ایالات متحده امریکا تحمیل می شود. زیرا چنین رویدادی، ناکارآمدی تحریم ها و تلاش های امریکا جهت انزوای ایران را نمایان می کند. عضویت در سازمان شانگهای، علاوه بر ارتقای همکاری های دوجانبه و چندجانبه با اعضای این سازمان، بر قدرت مانور سیاسی و امنیتی ایران در فضای منطقه ای و بین المللی می افزاید؛ به خصوص که از منظر مناسبات بین المللی، ایران با خواسته های سازمان شانگهای مبنی بر به چالش کشیدن تسلط امریکا و نظم تحت رهبری غرب اشتراک نظر دارد. اگرچه این سازمان، هنوز فاقد توانایی لازم برای از میان بردن نظم جهانی موجود است، اما می تواند خاکریز منطقه ای قابل توجهی در برابر نفوذ ناتو و امریکا به شمار آید. به همین دلیل موضوع عضویت دائم ایران در شانگهای باید به عنوان یک مسئله قابل توجه از سوی نهادهای ذیربط دنبال شود. نباید از یاد برد که ویژگی های جذاب سازمان شانگهای نه تنها موجب گرایش هند و پاکستان به این سازمان شده، بلکه ترکیه را نیز به عنوان عضو ناتو و یکی از متحدان سنتی غرب ترغیب به عضویت در آن کرده است.

3-4. ایران برای توسعه نفوذ در مناطق شرقی و شمال شرقی خود و خارج شدن از قدرتی که صرفاً دایره نفوذ معنوی و اقتدار آن در غرب آسیا تعریف می‌شود، ناگزیر به گسترش همکاری با کشورها و نهادهای مختلف در این منطقه است. پیوندهای تاریخی، مذهبی، زبانی و فرهنگی ایران با مردم این منطقه و همچنین قابلیت‌ها و توانایی‌هایی که در حوزه‌های فن‌آوری و نظامی از آن برخوردار است، می‌تواند زمینه‌ساز گسترش نفوذ و همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه در قالب نهادها و سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در آسیای مرکزی باشد. علاوه بر این روابط مطلوب با چین، روسیه و هند نیز بیش از آنکه مبین اختلاف میان تهران و این کشورها باشد، از تمایل به توسعه روابط حکایت دارد. همچنین ایران به عنوان یک بازیگر مؤثر و تأثیرگذار می‌تواند نقش قابل توجهی در توازن‌بخشی یا تغییر توازن میان قطب‌بندی‌های سازمان‌شانگهای ایفا کند. بنابراین حضور ایران در سازمان همکاری شانگهای می‌تواند موجب افزایش قدرت تهران در عرصه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی شود.

4-4. سازمان همکاری شانگهای در مسائلی همچون مقابله با تروریسم، جنایات سازمان یافته، ترانزیت (حمل و نقل) مواد مخدر و همچنین حمایت از ثبات و امنیت در منطقه آسیای مرکزی نقش زیادی دارد. به همین دلیل از لحاظ مسائل امنیتی، تمرکز شانگهای بر مبارزه با سه خطر تروریسم، جدایی طلبی و افراطی‌گری می‌تواند در راستای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران قرار گیرد. تلاش مشترک برای مبارزه با تجارت غیر قانونی مواد مخدر و جلوگیری از ترویج ایدئولوژی افراط‌گرایی به عنوان دو هدف مهم شانگهای با اهداف کلان سیاست خارجی ایران همخوانی دارد. اگرچه عموماً توجه سازمان شانگهای به این مسائل در منطقه اوراسیا معطوف است، اما این امر در درازمدت می‌تواند دارای منافع زیادی برای ایران باشد. شکست نیروهای تروریستی در منطقه خاورمیانه و تمایل آنها به حضور در افغانستان و کشورهای آسیای مرکزی به

همراه حمایتی که آمریکا، عربستان سعودی و رژیم صهیونیستی از این امر برای درگیر کردن ایران و روسیه در این منطقه می‌کنند، ضرورت توجه بیشتر به مسائل امنیتی در مرزهای شرقی و شمال شرقی ایران را برجسته تر می‌کند. در این بین سازمان همکاری شانگهای می‌تواند ساز و کار مناسبی برای مقابله همه جانبه با این تهدیدات امنیتی باشد. به خصوص با توجه به اوضاع پیچیده افغانستان، سازمان شانگهای نه تنها می‌تواند نقش مؤثری در ایجاد ثبات و امنیت در این کشور ایفا نماید، بلکه قادر است از صدور ناامنی و بی ثباتی به کشورهای آسیای مرکزی نیز جلوگیری به عمل آورد. به همین دلیل عضویت دائم در این سازمان می‌تواند به تأمین امنیت ایران یاری رساند و هزینه سیاسی و اقتصادی مبارزه با افراط گرایی، تروریسم و قاچاق مواد مخدر را کاهش دهد. در واقع حضور ایران در سازمان همکاری شانگهای موجب کاهش حجم تهدیدات و مقابله با آنها با هزینه کمتر خواهد شد.

4-5. سازمان همکاری شانگهای در حوزه مسائل آسیای مرکزی فعال است و تصمیمات مهم این سازمان می‌توانند در آینده تأثیر مهمی در حوزه‌های امنیتی، اقتصادی، تجاری، حمل و نقل و ارتباطات این منطقه داشته باشند. عدم حضور ایران در این سازمان عملاً به کنار گذاشته شدن از تصمیمات و فعالیت های مهم در آسیای مرکزی منجر می‌شود. به همین دلیل حضور ایران در سازمان همکاری شانگهای می‌تواند موجب افزایش نقش آفرینی ایران در تحولات آسیای مرکزی شود. همچنین این حضور می‌تواند سیاست تنش زدایی و اعتماد فی مابین را با کشورهای آسیای مرکزی افزایش دهد.

4-6. با توجه به افزایش مصرف انرژی در جهان و حضور کشورهای تولید کننده انرژی در سازمان همکاری های شانگهای، زمینه مناسبی جهت همکاری در موضوع انرژی وجود دارد که جایگاه و نقش ممتاز ایران را تقویت خواهد نمود. زیرا ایران علاوه بر آنکه تولید کننده نفت محسوب می‌گردد، به حوزه انرژی

منطقه اوراسیا نیز تعلق دارد و گروه شانگهای به ویژه هند و چین به میزان زیادی به منابع انرژی ایران اتکا خواهند داشت.

عضویت دائم ایران در شانگهای باعث می‌شود تا ذخایر گاز این سازمان از 30 درصد به تقریباً 50 درصد و ذخایر نفت آن از 8 درصد به 18 درصد کل جهان برسد. عضویت ایران در سازمان شانگهای همچنین مسبب آن است که پلی برای این سازمان میان دریای خزر و خلیج فارس پدید آید و توانایی این سازمان برای تعیین قیمت نفت را افزایش دهد؛ به خصوص که ایران عضو مؤثری در سازمان اوپک نیز به شمار می‌آید. علاوه بر این، چین خریدار عمده نفت ایران است. چین برای تأمین نیازهای فزاینده‌اش به انرژی، خط انتقال نفت از قزاقستان به آلاسگو و خط انتقال گاز از ترکمنستان به خورگس را تأمین مالی کرده و ساخته است. ایران عملاً در این دو شبکه از طریق دریای خزر در قزاقستان و از طریق کردکوی در ترکمنستان نفوذ دارد. همچنین افزایش صادرات زمینی از ایران به چین می‌تواند برای دو کشور سودمند باشد؛ چرا که نیازشان به خطوط انتقال دریایی که تحت نظارت آمریکاست، کاهش می‌یابد. (Lim, 2016)

7. عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای می‌تواند موجب مشارکت فعال در پروژه «جاده ابریشم» چین شود. در این خصوص ایران می‌تواند پلی به منطقه خاورمیانه و اروپا و مسیری برای روسیه باشد. ایران هم اکنون از طریق خط راه آهن به چین متصل است. این خط راه آهن، ارزان‌تر از ارتباط هوایی و سریع‌تر از ارتباط دریایی است و از قزاقستان و تاجیکستان می‌گذرد. در فوریه 2016 (بهمن 1394) نخستین قطار باری که استان شرقی چین، ژجیانگ را به تهران متصل می‌کند به راه افتاد. این سفر تنها دو هفته طول کشید تا به مقصد برسد که یک‌سوم کمتر از زمانی است که از طریق دریا می‌شود آن را پیمود. (Lim, 2016)

نتیجه‌گیری

پذیرش کشورهای هند و پاکستان در سازمان همکاری شانگهای در حالی که درخواست عضویت این دو کشور بعد از ایران مطرح شد، حاکی از آن است که مسیر جدیدی برای عضویت کشورهای مختلف از جمله ایران در این سازمان گشوده شده است. البته در مورد عضویت ایران همچنان روند عادی مسائل حقوقی و ملاحظات معمول کشورها در موافقت با عضویت دائم وجود دارد که باید با دقت بیشتری مورد توجه قرار گیرند. زیرا در حالی که تک تک اعضای سازمان همکاری شانگهای، روابط دوجانبه مطلوبی با ایران دارند، برخی از این اعضا با عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای مخالفند. رفع این چالش نیازمند بکارگیری یک دیپلماسی فعال و همه جانبه برای انجام مذاکرات دو و چندجانبه با کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای است. بر این اساس در مورد عضویت ایران در سازمان شانگهای توجه به چند گزاره حائز اهمیت است:

1. در حالی که اکثر کشورهای رقیب ایران عضو نهادهای منطقه و بین‌المللی هستند و بخشی از مسائل خود را در این نهادها مطرح کرده و از این رهگذر به مسائل منطقه‌ای و چندجانبه تبدیل و ایجاد اجماع می‌کنند، ایران فاقد چنین امکانی است. در واقع ایران در هیچ یک از سازمان‌ها و نهادهای مؤثر در سطح منطقه حضور ندارد. در جنوب، اتحادیه کشورهای عرب و شورای همکاری خلیج فارس وجود دارد که نه تنها با مخالفت‌های عربستان، عضویت ایران در این شورا رد شده، بلکه عملاً این شورا به محلی برای اتخاذ تصمیمات ضد ایرانی تبدیل شده است. سازمان‌ها و نهادها نیز به رغم موقعیت مطلوبی که از لحاظ جغرافیایی دارد، فاقد همکاری مؤثر است و قابلیت چندان زیادی ندارد. بقیه سازمان‌ها و نهادهای منطقه‌ای نیز ظرفیت تأثیرگذاری بالایی ندارند و با کارشکنی کشورهای مختلف روند مشارکت و همکاری در آنها با مشکلات مختلفی روبه‌رو هستند. بنابراین عضویت در سازمان همکاری شانگهای برای ایران که مهم‌ترین

سازمان همکاری های امنیتی و اقتصادی در مرزهای شرقی و شمال شرقی ایران است و از لحاظ ژئوپلیتیک نیز با منافع ملی ایران همسویی دارد، بسیار مهم است. 2. با توجه به آنکه سازمان همکاری شانگهای یک پیمان کاملاً نظامی به شمار نمی آید و از نیروی دفاع مشترک همانند ماده 5 پیمان ناتو یا ماده 7 پیمان سازمان امنیت جمعی برخوردار نیست، عضویت ایران در این سازمان با منع قانونی در خصوص عدم پیوستن به اتحادهای نظامی مواجه نمی باشد. بنابراین نگاهی که منتقدان از حیث منع قانون اساسی به عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای وارد می کنند، نادرست است.

3. سازمان شانگهای به رغم آنکه سازمانی ضد غربی شناخته می شود و گاهی نیز از آن با عنوان «ناتوی شرق» یاد می گردد، اما هنوز از ظرفیت های رویارویی با غرب برخوردار نیست. به خصوص که برخی از اعضای آن نه تنها هیچ تمایلی به این رویارویی ندارند، بلکه ظرفیت و توان انجام چنین کاری را نیز در خود نمی بینند.

4. اگر چه عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای بر توان نظامی این کشور به صورت مستقیم تأثیر نمی گذارد، اما چنانچه این سازمان نتواند به صورت نظامی از ایران دفاع کند، قادر است از لحاظ دیپلماتیک این کار را انجام دهد. با توجه به اینکه ایران عضو هیچ سازمان امنیتی منطقه ای نیست، عضویت در شانگهای می تواند موقعیت ها و ظرفیت های جدیدی در این باره به ایران اعطا کند.

5. با توجه به برخورداری اعضای سازمان شانگهای از حق وتو در پذیرش عضو جدید، ضروری است با تمام بازیگران حاضر در سازمان شانگهای به صورت مجزا و دوجانبه، گفت و گو و رایزنی صورت گیرد.

6. سازمان شانگهای می تواند موجب تقویت روابط دوجانبه میان کشورهای عضو این سازمان گردد. بدیهی است که کشورهای چین، روسیه، هند و جمهوری اسلامی ایران با توجه به نفوذ و جاذبه های استراتژیک خود می توانند نقش مهمی در گسترش همکاری های دو و چندجانبه ایفا نمایند.

7. در حال حاضر روسیه به عنوان یکی از بازیگران تعیین کننده در شانگهای از عضویت کامل ایران حمایت به عمل می‌آورد. این امر نه تنها موجب تعمیق روابط میان تهران و مسکو می‌شود، بلکه می‌تواند به آینده همکاری‌های مداوم منطقه‌ای میان دو کشور نیز یاری رساند. از این رو ضروری است رایزنی‌ها میان تهران و مسکو به منظور تداوم حمایت روسیه از عضویت کامل ایران در سازمان شانگهای ادامه پیدا کنند.

منابع و مآخذ

الف) منابع فارسی

- انوری. حمید رضا، 1380، نگاهی به شکل‌گیری سازمان همکاری شانگهای، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، شماره 34، تابستان، بهشتی‌پور. حسن، 1395، چرا ایران نباید برای عضویت در شانگهای عجله کند؟، موسسه مطالعات ایران و اوراسیا، 20 خرداد
- طاهری امین. زهرا، 1381، سازمان همکاری شانگهای: چالش‌های پیش رو، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، شماره 40، زمستان، - واتسون. گرگ، 1385، سازمان همکاری شانگهای: امنیت ایران در قرن بیست‌ویکم، ترجمه: فاطمه سلطانی، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، تهران: دفتر مطالعات سیاسی وزارت امور خارجه، شماره 55، پاییز،

ب) منابع انگلیسی

- Amalendu. Misra, 2001, Shanghai 5 and the Emerging Alliance in Central Asia: The closed Society and Its Enemies, Central Asian Survey, Vol.20, No.3,
- Внешние связи, 2018 , Шанхайская организация сотрудничества (ШОС),
- China View, 2004, Closer Cooperation Urged Among Sco Members, 09/23, <http://rus.sectsco.org/cooperation/>
- Lim. Kevjn, 2016, Iran's Shanghai Dream; The Perks and Pitfalls of Joining China's Security Club, Council on Foreign Relations, July 25,
- Yom. Sean L., 2002, Power Politics in Central Asia: The Future of the Shanghai Cooperation Organization, Harvard Asia Quarterly, Autumn,
- О Шанхайской организации сотрудничества, 2018 , Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), http://rus.sectsco.org/about_sco/

